

Bu makale, *Çağdaşımız Mövlana*, Bakı-“Oğuz Eli”-2008, s. 22-39’da yayımlanmıştır.

Azmi Bilgin
(Türkiyə Respublikası)

Mevlana ve Çevresi

Türk edebiyatında şairleri hitap ettikleri kesim ve mensubiyetleri bakımından: 1. Mevlana, Yunus, Karacaoğlan gibi ayrı ayrı tür ve şekilleri, çok farklı konuları işledikleri halde evrenselliğe erişmiş olan şairler. 2. Belli bir zümreye mensup olup bu kesimin gerçek sanatkârı olma niteliğini kazanmış orijinal söyleyişi yakalamış şairler: Nesîmî, Kaygusuz, Dadaloğlu, Pir Sultan vb. 3. Bir kısım Yeniçeri şairleri (Kul Mustafa) ve saz şairleri (Gevheri, Âşık Ömer) gibi, çeşitli görüşlerin altında melezleşmiş, hiç bir zümrenin tam malı olamayan, aynı zamanda da tüm zümrelerin üzerine çıkacak kadar da evrensel bir nitelik kazanmış olan şairler, olmak üzere başlıca üç gruba ayırmak mümkündür

Söz konusu şairler belli bir tarikat ve meşrebin temsilcileri durumunda ise bunlar şiirlerinde dinî-tasavvufî konuları ana doku olarak almışlardır. Kendi Tanrı, evren ve insan anlayışlarının, tarikat ve meşreplerinin başkalarına aktarılması, bu şairlerin ana konularıdır. Ancak her mutasavvıf şair de bir değildir. Bunların büyük bir kısmı belli kalıplara sıkışıp kalmışlardır. Bunun yanında Mevlana gibi yüzyıllardır çok sayıda ve her çeşit insana onların diliyle hitap etmeyi başarabilmiş mutasavvıf şairler azdır. İşte Mevlana’yı evrenselleştiren, onu insanlık şairi yapan bu özelliktir. Mevlana’nın her dinden, her meşrepten, her kesimden insana söyleyecek sözü vardır, onları gönüllerinin bam telinden yakalamayı başarmıştır.

Böyle büyük bir şairin yetişmesinde çevresinin büyük etkisi olmuştur. İşte bu bildirimizde Mevlana’nın çocukluğundan başlayarak gençlik ve olgunluk çağlarında ilişki içerisinde olduğu ünlü kişileri ve bunların Mevlana’ya etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

Bahaeddin Veled (ö. 628/1231).

Mevlana’nın babası olan ve Sultânü’l-ulemâ unvanıyla tanınan Bahâeddîn Veled, Horasan diyarının meşhur alimlerinden ve bazı silsilelerin bildirdiği üzere Necmeddin-i Kübra (ö. 618/1221)’nın halifelerindendir. Ulemâ kisvesi giyen, fetvâ veren, ders halkaları ve vaaz meclisleri kuran ve aynı zamanda da sûfî olan bir kimsedir. Temsil ettiği tasavvuf anlayışı riyâzet ve mücahede esastır. Şeriatın zâhirini korumada son derece titiz davranmış, sünnete riayet esaslı bir ahlakî tavır sergileyerek daima verâ ve takvâyı gözetmiştir. Nitekim onun bu anlayışı *Maârif* adlı eserinde sıklıkla vurgulanan unsurlardır ki Hz.

Mevlana, Şems ile karşılaşmazdan evvel babasının sohbetlerinden oluşan bu kitabı adeta vird edinmiş ve tekrar tekrar okumuş, okutmuştur.

Bahaeddin Veled, Horasan sultanı Harzemşah'tan incindiği yahut Moğol askerlerinin o bölgeyi yağmalayacağından korktuğu için hacca gitmek niyetiyle bulunduğu Belh şehrini terk ederek,¹ maiyyeti ile birlikte Bağdat'a doğru yola çıkar, yolculuk esnasında pek çok yerde konaklayan Bahaeddin Veled, Nisabur'a vardığı zaman Feridüddin-i Attar (ö. 618/1221) ile görüştü. Attar'ın, *Esrarnâme* adlı kitabını Mevlana'ya hediye ederek² Bahaeddin Veled'e "Umarım ki yakın zamanda senin bu oğlun âlemde yanacak gönüllere ateş verir." dediği bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Mevlana'nın bu tarihlerde 5-6 yaşlarında olduğu bildirilir.

Bahaeddin Veled ve beraberindeki kabile Nişabur'dan ayrılıp Bağdat'a geldiğinde bir grup insan "Bunlar nereden gelip nereye gidiyorlar?" diye sorunca Bahaeddin Veled'in, "Allah'tan geldik, yine ona gidiyoruz, Allah'tan başka kuvvetimiz yoktur." diye cevap verir. Bu sözü Şehabeddin-i Sühreverdi'ye (ö. 632/1234) söylediklerinde "Bunu Belhli Bahaeddin'den başkası söylemez, diyerek onu karşılamaya gider.³ Sühreverdi, Bahaeddin Veled'i hankahına buyur ettiyse de o Müstansırıyye Medresesi'ne inerek orada konakladığını bazı kaynaklar söylese de⁴ bunun doğru olmadığı, çünkü adı geçen medresenin 1228-1234 tarihleri arasında yapıldığı belirtilmektedir. Nitekim Bahaeddin Veled'in 617(1220)'de Bağdat'tan ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Bahaeddin Veled ve ailesi, Bağdat'ta bir kaç gün kaldıktan sonra, Hac farızasını eda etmek üzere Kûfe yoluyla Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmışlar, dönüşte Şam'a uğramışlardır. Bazı kaynaklarda Şam'da buldukları sırada ailenin, İbn Arabî ile görüştüğü rivayet edilir. Mevlana babası ile İbn Arabî'yi ziyâret etmiş ve dönüşleri esnasında İbn Arabî "Bir okyanusun bir nehrin arkasında gittiği görülmüş şey değildir." demiştir.⁵ Abdurrahman-ı Camî (ö. 898/1492), hactan sonra Erzincan'a gittiğini, orada 4 sene kaldığını söyler.⁶ Ahmed Elakî ise Bahaeddin Veled'in hac dönüşü Malatya'ya uğradığı, Erzincan'da 4, Larende'de 7 yıl kaldığını, Karaman'da onun adına bir medrese yaptırıldığını söyler.⁷ Bu süreç zarfında Mevlana, babasının müritlerinden Semerkandlı Şerefüddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlenmiştir. Oğulları Sultan Veled ve Alaaddin Çelebi burada dünyaya gelmiştir. Ayrıca Mevlana'nın

¹ Ailenin Belh'ten ayrılışı ile ilgili olarak çeşitli sebepler ileri sürülmektedir: 1. Fahreddin Er-Razi ve yandaşlarınca yürütülen baskı politikası (Sipehsâlâr, Eflakî). 2. Belhlilerden incinme ve gönül kırıklığı (Sultan Veled). 3. Moğol akını endişesi; geniş bilgi için bk. Helmuth Ritter, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Etrafindakiler, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 270.

² Lamîî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, İstanbul 1270, s. 516.

³ Lamîî Çelebi, s. 514.

⁴ Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, Ankara 1953, I, 14; Lamîî Çelebi, s. 514.

⁵ B. Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 151 (dipnot).

⁶ Lamîî Çelebi, s. 514.

⁷ Ahmet Eflakî, I, 21, 22.

annesi Mümine Hatun ve ağabeyi Alaaddin Muhammed burada Hakk'a yürümüşlerdir.

Eflakî'nin rivayetine göre, Selçuklu padişahı Alaaddin Keykubat (1219-1236) Bahaeddin Veled'in ününü duyunca onu görmek istemiş, adı geçen padişahın daveti üzerine Bahaeddin Veled, Konya'ya göçmüş ve İplikçi Medresesi'ne yerleşmiştir.

Oğlu Sultan Veled *İbtidânâme*'de Bahaeddin Veled'in Hac dönüşü Konya'ya geldiğini, zahirî ve batınî ilimlerdeki üstünlüğü sultanın kulağına gelince onun ziyaretine gittiğini bildirmektedir. Sultanın lalası Emir Bedreddin Gühertaş, Bahaeddin Veled'in isteği ile bir medrese yaptırmış,⁸ burası Mevlana'nın ilk ders aldığı yer olmuştur. Eflakî'ye göre Bahaeddin Veled 1220-1231 yılları arasında Konya'da kalmıştır. *İbtidânâme*'ye göre ise o, 2 yıl kadar Konya'da yaşamıştır. Babası dünyadan göçtüğü zaman Mevlana 24 yaşlarında bir gençtir.⁹ Bahaeddin Veled'in *Maârif* adlı eseri Mevlana'nın üzerinde çok büyük tesir bırakmıştır. Mevlana babasının ölümünden sonra 1 yıl mürşitsiz yaşadığı belirtilmektedir.

Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 638/1240?).

Sultânü'l-ulemâ'nın Hakk'a vuslatından yaklaşık bir yıl sonra Konya'ya gelen Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlana'nın şer'î ilimlerde hocası ve teknik anlamda ilk şeyhidir. Horasan diyârında Seyyid-i Sırdân (kalplerdeki sırları bilen) lakabıyla tanınan Muhakkık-ı Tirmizî, Belh'te Bahaeddin Veled'in müridi olmuş bir kimse ve aynı zamanda onun halifelerindendir. Mevlana, Muhakkık-i Tirmizî'nin terbiyesi altında tam 9 yıl eğitim görmüş, Kayseri'ye göçünceye kadar (638/1240) onunla birlikte olmuştur.¹⁰

Seyyid Burhaneddin, Mevlana'yı kal (zahirî) ilimlerinde çok üstün bulmuş ve "Ey canım ve gözümün nûru! İlimleri elde etmede zahmetler çektin ve parmakla gösterilen bir kişi oldun, fakat bil ki bu ilimlerin ötesinde başka bir ilim vardır ki, bu ilimler onun kabuğudur. O ilmin anahtarını ise, baban bana emanet olarak vermiştir. Onu tahsil senin için istenilen şeydir" diyerek hâl ilmindeki eksikliklerini tamamlamak istediğini ifade etmiştir.¹¹

Mevlana, varlığın darlığından, gamın tasanın kaynağı olan paslardan kurtulmak, sevinç madeni hoşluk cihanı olan gösterişsiz fezalardan kendi can kuşunun kolunu, kanadını açabilmek, ebedî diriliğe kavuşmak için kendini ölü gibi ona teslim etmiştir. Böylece bu süre içerisinde O, iç ve dış hallerinin

⁸ Ahmet Eflakî, I, 44,

⁹ Ahmet Eflakî, I, 49

¹⁰ Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, *Maârif*, çeviren: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, ts, [Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları], s. 15.

¹¹ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976, s. 244.

feyizleri sonucunda, can sıkıntısının, eksikliğin meydana getirdiği benlik bozulularından kurtulmuş, kemale erişmek için seyr ü sülûke devam etmiştir.

Eflakî, Mevlâna'nın babasının ölümünden iki sene sonra Muhakkık-ı Tirmizî'nin tavsiyesiyle Halep'e giderek dinî ilimlerdeki bilgisini genişlettiğini söyler.¹² Tezkirelerde ve *İbtidânâme*'de böyle bir bilgi yer almaz. Mevlana özellikle tefsîr, hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilim dallarında üstat olmuştur.

Bu yıllarda İranlı bir çok bilginin Moğol saldırılarından kaçarak Suriye'de ders okuttukları bilinmektedir. Mevlana dinî ilimlerdeki bilgisini arttırmak için babasının müritlerinden birkaçı ile birlikte Halaviyye Medresesine gider. Burası Hanefî mezhebinin en önemli eğitim merkezlerinden biridir. 1260 yılında Moğollar bu medreseyi yıkmışlardır. Adim lakabıyla bilinen ve Hanefî fakihlerinden olan Kemaleddin Ebülkasım, Mevlana'nın eğitimiyle özel olarak ilgilenmiştir. Mevlana aldığı bu eğitimlerden sonra Osmanlı uleması arasında aynı zamanda bir Hanefî fakîhi olarak da tanınmıştır.¹³

Mevlana Halep'ten sonra eğitimine Şam'da devam eder, onun burada dört yıl kaldığı söylenmektedir. Rivayetlere göre Şam, Mevlana'nın Şems'le ilk bulunduğu yerdir. Mevlana'nın, Şam'a iki yolculuk yaptığı bilinir. Burada Mukaddemiyye Medresesi'nde kalmıştır.¹⁴ Mevlana burada Burhaneddin Ali b. Ebu Bekir Merginanî'nin ünlü fıkıh kitabı olan *el-Hidâye*'yi okuduğu belirtilmektedir.

Halep'te Halaviyye Medresi'nde, Kemaleddin b. Adim'den ders alan Mevlana'nın tahsili için şu bilgiler verilmektedir: "...lugat, Arabiyyât, fıkıh, tefsir, hadîs, ma'kûlât ve menkûlât gibi ilimlerde o çağda zamanın bütün ilimlerin başta gelenlerinden ve bütün fenlerde yüksek icazetler elde etmiş, gençliğinin ilk çağında Halep şehrinde türlü bilim ve sahâlarda dünyada eşi olmayan Mevlana, Kemaleddin b. Adîm'den faydalanmakla meşgul olmuştur." Yine onun Şam'da Muhyiddin İbn Arabî, Sadeddin Hammuye, Evhadüddin-i Kirmanî ve Sadreddin-i Konevî gibi bilgin ve sufîlerin sohbetlerine katıldığı ifade edilmektedir.¹⁵

Mevlana Şam'dan Konya'ya oradan da Kayseri'ye gelmiş, üç çile daha çıkardıktan sonra, Seyyid Burhaneddin, Mevlana'ya "akıl, nakil, keşifle ilgili bilgilerde eşsizsin. Şimdi bâtın sırlarını, gerçek erlerinin, ruhanilerin gayipleri gören gözlerinde, velilerin, nebilerin parmağı ile gösterilen birisi oldun." demiştir.¹⁶

Seyyid Burhaneddin'in hizmetinde dokuz yıl kalmış Mevlana sözde ve özde onun eşi oldu. Çünkü mana aleminde ikisinin gönülleri birleşmişti.¹⁷ Velîlik sırlarını ondan alan Mevlana Seyyid Burhaneddin'in manevî halini anlatırken "Nur olmuş, dünyanın her şeyine tekme vurmuş, ilahî tecelli ile

¹² Ahmet Eflâkî, I, 80

¹³ Taşkoprizade Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-ulûm*, trc. Kemaleddin Muhammed, İstanbul 1313, I, 745.

¹⁴ Ahmet Eflâkî, I, 86

¹⁵ Ferüdün-i Sipersâlâr, *Risale-i Sipehsâlâr*, nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran 1325, s. 24-30.

¹⁶ B. Fürüzanfer, s. 153.

¹⁷ Sultan Veled, s. 248.

sarhoş olmuştu.” demektedir. Mevlana’nın tarikat silsilesi Seyyid Burhaneddin M. Tirmizî yolu ile Bahaeddin Veled’e oradan da Ma’ruf-ı Kerhî’ye ulaşmaktadır.

Mevlana ve oğlu Sultan Veled, Seyyid Burhaneddin’den pek çok nakilde bulunmuşlardır ve onu daima ta’zimle yad etmişlerdir:

Piş! Olgunlaş da bozulmadan kurtul. Yürü, Burhân-ı Muhakkık gibi nur ol.
Kendinden kurtuldun mu tamamıyla Burhan olursun. Kul yok oldu mu sultan kesilirsin.
Bunu apaçık görmek istersen Selahaddin’e bak, onun gözlerini görür bir hale getirdi,
açtı.
Allah nuruna sahip olan her göz, fakrı onun gözünden dersler verir.
Seyh, Allah gibi âletsiz işler görür. Müritlere sözsüz dersler verir.
Gönül, onun elinde mum gibi yumuşaktır. Mührü, gönle gâh ayıp, gâh şeref damgasını
basar.¹⁸

Sipehsalar, Seyyid Burhaneddin’i “Gerçeğe ulaşan velilerin başkanı, ârif zekilerin zübdesi, nasutî sırların tercümanı, lahutî remizlerin ışığı, aydınlatıcısı, meczupların övüncü, kılı kırk yaran olgun ârif” olarak nitelendirir.¹⁹

Seyyid Burhaneddin’e göre riyazet, dünyadan tamamen el etek çekmek değil isteklerin aşırısına karşı koymaktır. İnsanın gerçek olgunluğa erişmesi için başkasının zahmetini kendi zahmeti bilmesi gerekir. Tanrı emrini ululamak, Tanrı hakkını esirgemek, işte bu yolun sermayesi bunlardır. Esasen imanın yarısı sabır, yarısı şükürdür. Bütün bunlar için kâmil bir mürşide uymak, hatta inci avcısı gibi candan baştan geçip denize dalmak gerekir. İlim, zikir, gerçeğe ulaşmak için birer vasıta ancak; yoksa vasıta olmayan zikir ancak hayali artırır.²⁰

Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247)

Mevlana’nın hayat hikâyesinde Şems-i Tebrizî’nin özel bir yeri vardır. Karşılaşmaları ve birbirlerine olan muhabbetleri etrafında çok şeyler anlatılmış ve yazılmıştır. Mevlana, Şems ile 1244 yılında buluşmuştur.

O, kaynağını Horasan Melametiyyesinden alan, ilahî aşk ve cezbe, cezbenin fiili göstergesi olan sema’ya dayalı Melamî tavırlı, rind ve coşkun bir sufüdür. Mevlana’yı duygu ve düşünce âlemleriyle buluşturan Şems, onu kitapların dışındaki sırlara ermek yolunda, ileri bir iman ve heyecan dünyasına götürdü. Mevlana’daki âşıklık istidadını ortaya çıkaran ve onda galip olan züht ve riyâzet neşvesini âşıklık tavrına dönüştüren kişinin Şems-i Tebrizî olduğunu söylememiz gerekir. Melametî tavır sahibi muhakkıklar Muhyiddin İbn

¹⁸ Mevlana Celaleddin Muhammed Belhî-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, nşr. Tefik H. Sübhanî, Tahran 1381, s. 209.

¹⁹ Bk. Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, s. 13.

²⁰ Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, s. 22.

Arabî'nin de ricâlullah ile ilgili ifâdelerinde belirttiği gibi bunlar, suffilerden öte bir zümredir ve aşk mertebesinde bulunmaktadırlar. Aşk mertebesi, hakkında söz söylenemeyen kalem oynatılamayan bir mertebedir. Hadd ü kenârı olmayan aşk deryâsından inciler mesâbesindeki gazellerinde Mevlana, “Hâmûş” mahlasını kullanmış ve aşkın tarifi hususunda “ben ol ki bilesin” şeklindeki ifâdesiyle yine suskun kalmıştır. Mevlana ve Şems-i Tebrizî aşk deryasında hemdem ve tecellî-i aşk içre birbirlerine meclâ (zuhur ve tecelli yeri) olmuşlardır.

Şems, Şeyh Ebubekir Sellebâf'ın müridi olup birçok ülke dolaşmış, efrad, aktab, evtad'ın huzuruna erişmiştir. O, Mevlana'ya gelmeden önce çeşitli medreselerde görev yaptı. 14 yıl Halep'te bir medrese hücrelerinde riyazette kaldı. Bağdat'ta Evhadüddin-i Kirmanî ile görüştü. Şems dış görünüşü önem vermeyen, törelere, geleneklere tekme vuran, bu yolun tek at, tek mızrak koşucularındandı. O dar görüşlülerin beğenip beğenmemesine önem vermemiş, mevki düşkün, zahitlik taslayan, eksik himmetlilerden uzak durmuştur. Hankah ve mescid törenlerine riayet etmekten vazgeçmiştir. Bununla birlikte hakikatin en dış tezahürü olan şeriatî kendisine mahsus olan tavırla tatbikten asla geri durmamıştır.

Şems, “Herkesin bilgi pınarı, kendiliğinden akmalı” anlayışındadır ve geçmiş bilginlerin sözlerini nakletmek yerine kendi hallerinden manalar söylemelerini ister. Hatta Mevlana'yı babası Bahaeddin Veled'in sözlerini okumaktan bile menettiği söylenir.²¹

Şems muhtemelen 1244 yılında Konya'ya gelmiş, Şekerciler Hanına girip bir oda kiralayarak Mevlana ile tanışacağı günleri beklemiştir.

Mevlana bir gün Konya çarşısında giderken onun yanına yaklaşan Şems, Mevlana'ya Hz. Muhammed mi, Bayezid-i Bistamî mi büyük? diye sordu. Mevlana, Hz. Peygamber'in yanında Bayezid'in sözü mü olur diye karşılık verince; Şems, madem öyle, Hz. Muhammed, “(mâ arafnâke hakka ma'rifetik) Biz seni tam bir bilgi ile beledik” derken, Bayezid niçin “ (Sübânî mâ a'zame şânî) Ben kendimi tenzih ederim, benim şanımlı ne kadar uludur” diyor. Molla Camî bu konuşmanın devamında Mevlana'nın cevap olarak şöyle söylediğini belirtir: Birincisi “Senin göğsünü geniş kılmadık mı?” şerhinin sırrından, büyük susuzluktan; yani Peygamber Efendimizin kalbi öyle bir derya idi ki, ona ne kadar marifet, aşk-ı ilâhî tecelli etse, ne kadar muhabbet, Allah sevgisi dolsa onu içine alır kuşatırdı. Hatta daha fazlasını isteyip “Allahım, verdiğin bu nimetleri daha arttır” buyururdu; ikincisi ise az susuzluktan, anlayış darlığından meydana gelmiştir; yani Bayezid'in kalbi o kadar geniş olmadığı için, ilâhî feyizlere tahammül edemeyerek ufak bir tecelli ile dolup taşardı, az bir feyizle taşınca da böyle şeyler söylerdi.” deyince, bu açıklamaya hayran kalan Şems “Allah!” diye bir nara atarak bayılmıştır. Mevlana'nın kalbine o anda ilâhî

²¹ B. Füzûzanfer, s. 174-175.

bir nur tecelli eder, Şems'in ayağına yüz sürer. Şems ayılınca da evine götürerek 40 gün hiç kimseyle görüşmeden onunla sohbette bulunur.²²

Rükneddin Sincabî, Şems'i Mevlana'ya yollar. Mevlana bineğinde evine giderken Şems, nefisle savaş, tekrar tekrar zahirî ilimlerle niçin uğraşıyorsun? dedi. Mevlana, sünnet ve edepleri yapmak için diye cevap verince, Şems ona, "Bunların hepsi dış yüzüdür." deyince, Mevlana "Bunun ilerisi olan nedir?" diye sormuş o da Senaî'nin Divan'ındaki:

Bilim eğer seni senden almıyorsa,
Bilgisizlik, bu bilimden yüz defa daha iyidir
anlamına gelen beytini Mevlana'ya hatırlatmıştır.²³

Mevlana'nın Şems'e sevgisi Hz. Musa'nın Hızır'a bağlılığı gibidir. Hz. Musa nübüvvet, risalet, kelîmullah rütbesine haiz olduğu halde yine de Tanrı erlerinin isteklisi olmuştur. Mevlana'nın Hızır'ı da Tebrizli Şems'tir. "Kimsenin işitemeyeceği sırları ondan işitmiştir."²⁴

Mevlana'daki Tanrı aşkı zuhur etme fırsatını Şems'le bulmuş, medresedeki kürsüsünü, vaaz minberini terk etmiş, aşkın huzurunda diz çökerek niyâza durmuştur. Mevlana, her şeyin sonuna ermişken sanki her şeye yeni başlayan birisi olmuş, herkesin kendisine uyduğu birisi iken kendisi aşka tâbî olmuştur. Bilgide tek olgun er idi; ama onun gösterdiği bilgi yepyeni bir bilgiydi... Mevlana, Şems'le hemdem olduktan sonra semaa, çarha başlamış, neyin can yakıcı namesine, rebabın ruh okşayıcı sesine kulak verir olmuştur.

Yahya Kemal Mevlana'daki bu hali şöyle şiirleştirir:

O dem ki şevk ile tâbân olur gönül gönüle
Bilâ-irâde şitâbân olur gönül gönüle

Görünce âyîne-i neşvesinde Lâhût'u
Kemâl-i vecd ile kurban olur gönül gönüle

Yeter hikâyet-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ
Ne rütbe mihr-i dırahşân olur gönül gönüle

Hudûd-ı aklı aşan mânevî seferlerde
Yegâne meş'al-i îmân olur gönül gönele²⁵

Kâmil erlerin sohbeti insanı kemale eriştirir. Mevlana'nın Şems'le tanıştıktan sonraki esas yolu bu olmuştur. Zahirî ilimler nasıl ki tekrar ve tedris

²² Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul 2006, I, 374-375; *Evliyalar Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, XI, 194.

²³ Bk. B. Fürüzanfer, s. 180

²⁴ Sultan Veled, s. 49.

²⁵ Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1974, s. 35

ile öğrenilirse, fakr ve tasavvuf da salike cemalini gösteren bir ayna gibi olan sohbetinden ve onunla demsaz olmaktan hasıl olmuştur.²⁶

Tebrizli Şems 1246 yılında çevredeki bazı kimselerin aleyhine söyledikleri sözlere dayanamayıp Şam'a gider. Yaklaşık 16 ay kadar süren sohbetten sonra hemdemini yitiren Mevlana 4 gazel yazıp Şems'e gelmesi için çağrıda bulunur.²⁷ Sultan Veled'i Şam'a gönderir, 15 ay sonra Şems Konya'ya gelir.

Ancak beraberlik yine uzun sürmez, tahammül havsaları dar olan halk, geniş düşünce sahiplerini hiçbir suretle kavrayamadıkları için Şems'e fena sözler söyleyerek onu suçlamaya başlar. Şems bu söylentilere ve tehditlere dayanamayarak 5 Aralık 1247 tarihinde tamamen ortadan kaybolur. Bundan sonra Şems'in izini Mevlana hiç bulamaz. Bu kayboluşla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.

Taşköprizade Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-ulûm*'da Şems'in ölümü ile ilgili şunları söylemektedir: "...ol zamândan sonra Şems-i Tebrîzî ile ictimâ' müyesser ve musâhabet mukadder olmayup belki Tebrîzî nâ-bûd u nâ-peydâ olup vücûdundan eser hüvaydâ olmamışdır ve kabr ü medfeni bulunmamışdır. Ancak rivayet olunur ki Hazret-i Mevlânâ'nun havâşîsi ana kasd idüp bir tarîk ile hufyeten nâ-bûd eylemişlerdür."²⁸

Şems'i, aralarına Mevlana'nın oğlu Alaaddin'in de karıştığı söylenen bir grubun öldürdüğü rivayeti kaynaklarda daima tereddütle aktarılmıştır. Bu yıllarda yirmi iki yaşlarında olan Sultan Veled, olayı anlatırken her hangi bir öldürme olayından hiç söz etmemektedir.

Şems ona gelişmeler üzerine şöyle demiştir:

Bu sefer öylesine bir gitmek istiyorum ki hiç kimse benim nerde olduğumu bilmesin.
Aramakta herkes acze düşecek, kimse benden bir nişan bile bulamayacak.
Böylece birçok yıllar geçecek de gene kimse izimin tozunu bile göremeyecek

....

Derken herkesin gönlündeki keder geçip gitsin diye ansızın herkesin arasından yitiverdi.²⁹

Mevlana, Şems'in bu son kayboluşunun ardından onu bulmak için Şam'a kadar gittiği bazı kaynaklarda yer almaktadır. O, Şems'in ayrılığında sonra elem ve hicran dolu gazeller kaleme almıştır.

Mevlana'nın tarikat ve usulünün değişmesine, semada ve rakstaki samimiliğinin artmasına, zevk-hal sahiplerini kendi tarafına çekmesine sebep olan Şems olmuştur.

²⁶ B. Fürüzanfer, s. 195-196.

²⁷ B. Fürüzanfer, s. 201-205.

²⁸ Taşköprizade Ahmed Efendi, I, 746.

²⁹ Sultan Veled, s. 64.

Selahaddin-i Zerkubî (ö. 656/1258).

Mevlana 1249-1273 yılları arasında mutlak kamalin ve ilahî güzelliğin cilvelerinde özünü yitirmiş olduğundan, bizzat kendisi dervişlerle ilgilenmemiş, bunun için iki arkadaşını görevlendirmiştir. Bunlardan ilki ümmî bir kimse olup gençliğinde Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'ye bağlanmış olan Kuyumcu Selahaddin'dir.

Sultan Veled Selahaddin'in şeyhliği ile ilgili şunları söyler:

Şeyh bu coşkunluk âlemindeyken müritlerinden biri, onun yakınlığına erişti; yakınlık atına bindi.

Binicilik de ne beylik de ne? Padişah oldu, konağa da hakim kesildi, yola da. Yol alanlar, onun yüzünden azık elde ettiler; konaklayanlar, ondan ihsanlara eriştiler. Tanrı'ya ulaşmada güçlü bir olgunluk elde etti o; bakışı taşa bile feyiz verir oldu. O, yedi göğün de, yedi yerin de kutlusuydu; lakabı da padişah Selahaddin idi. Güneşin nuru bile yüzünden utandı onun; onu gören herkes gönül ehli oldu.³⁰

Sultan Veled'in sözlerinden de anlaşılacağı gibi Mevlana, dostlarını ona itaat etmeyi tavsiye etmiştir. Selahaddin'i kıskanan Mevlana'nın dostları onu da ortadan kaldırmaya karar vermişler, ancak sonradan tövbe edip herhangi bir kötülük yapmadan gelip Mevlana'dan özür dilemişlerdir.

Mevlana onun adını da bazı gazellerinde andı (Divanında 71 gazelin maktâ onun adıyladır). Mevlana'nın bazı günler öğleden ikindiye kadar kuyumcu dükkânından gelen sesle sema yaptığı söylenir. Selahaddin'in elinde işleyen çekicin sesinde hakikatin çağrısını duymuş ve semâ etmiştir.³¹

Selahaddin'in kızı Fatma Hatun ile oğlu Sultan Veled'i evlendirerek Mevlana, onunla akraba da olmuştur.

Mevlana'daki Şems'in etkisiyle alevlenmiş olan ateş, Selahaddin'in vücudunun feyiz yağmuru ile sükûnet bulmuştur.³² Bu geçici sükûnet daha aşkın bir coşkunun meydana gelmesinin de öncüsü olmuştur.

Sultan Veled bunu şöyle anlatır:

Şeyhin coşkunluğu onunla yatıştı; bütün zahmet dedi kodu esenliğe dönüştü.
Çünkü Selahaddin'in irşadı bir başka çeşitti; ihsanı keremi herkesten de fazlaydı.
Erenlerden yıllarca elde edemediğini insan, ondan bir solukta elde ederdi.
Dudaksız damaksız sırlar söyler, can incisini sözsüz delerdi.
Halka öyle faydalar eriştirirdi ki kulak, o harfleri, o sesi işitmemişti.
Gönüllere canlara akardı; Hak gibi her ruhun canıydı o.

....

Şeyh, Tanrı haslarının hası Tebrizli Şemseddin ile olduğu gibi onunla da görüşüp konuşmaya koyuldu.

Sütle şeker gibi karıldılar; ikisinin madeni de, birbirinden altına döndü.³³

³⁰ Sultan Veled, s. 79.

³¹ Ahmet Eflâkî, II, 153-154

³² Ahmet Eflâkî, II, 155.

³³ Sultan Veled, s. 87

Şeyh Selahaddin'in vefatına kadar 657 (1258) tam on yıl onunla sohbet arkadaşlığı yaptığı, sütle şeker gibi zevk ve şevk içinde yaşadıkları, halkın her ikisinden de yararlandığı kaynaklarda nakledilmiştir.³⁴

Mevlana, ömrünün son yıllarında *Mesnevî*'nin de yazılmasına sebep olan Çelebi Hüsameddin'i kendisine hemdem ve halife edinmiştir.

Hüsameddin Hasan Çelebi (ö. 683/1284).

Mevlana'nın sohbeti onunla tam 15 yıl sürer. 1225 yılında Konya'da doğan Hüsameddin Çelebi'nin asıl adı Hüsameddin Hasan'dır. Mevlana *Mesnevî*'nin önsözünde Hüsameddin Çelebi için "aşk hazinesinin anahtarı, yeryüzü defterinin emini, vaktin Bayezid'i, zamanın Cüneyd'i" gibi övgü dolu ifâdeler kullanmıştır. *Mesnevî*'nin yazılmasına sebep olduğu için *Mesnevî*'de onu "Hak ziyası" diye över. Bazen da onu "Hak nuru, nazlı nazenin varlık, Tanrı ışığı cömert Hüsameddin, ruh cilası, doğru yolu gösteren padişah, dinin ve gönlün hüsâmı (kılıç)" diye niteler.³⁵

Sipehsâlâr, Mevlana'nın hiçbir halifesine, Çelebi Hüsameddin kadar iltifat etmediğini söyler ve gören, Mevlana'yı onun müridi sanırdı der.³⁶

Mevlana'nın Hüsameddin Çelebi'ye olan dostluğu, o dereceye ulaşmıştı ki, gönlü o olmadan rahat bulmaz, onun bulunmadığı mecliste Mevlana söz söylemez, marifetten söz açmazdı. Bu yüzden dostları meclislerde her şeyden önce Hüsameddin'in bulunmasını sağlardı.³⁷

Hüsameddin Hasan, Çelebi unvanından başka, babası Konya ve çevresinde zaviye sahibi olan ahîlerin başkanı olduğundan "Ahi-Türk", kendisi de Ahî-Türkoğlu unvanıyla da tanınmıştır.

Hüsameddin Çelebi, Mevlana'nın çok sıkı bağlılarından birisidir. Selahaddin'den sonra Mevlana işlerinin idaresini ona bırakmış, *Mesnevî*'nin 4, 5 ve 6. defterinin baş kısmında onun büyüklüğünü Mevlana çok güzel dile getirmiştir. Dostları öncekilerin aksine Mevlana'nın Hüsameddin Çelebi ile dostluğundan hiç rahatsız olmamışlardır.

A. Gölpınarlı Mevlana'daki değişimi: "Mevlana Şems'le görüşmeden önce zahid bir sufi idi. Şems onu varlık ve cezbe âlemine atmıştı. Selahaddin, temkiniyle onu yatıştırmış, cezbe ve coşkunluk âleminden alıp temkin âlemine kavuşturmuştu. Selahaddin, yıkılan ve zerresi bile kalmayan zahidliğin yerine ârifliğin gelmesine sebep olmuştur. Artık Mevlana her şeyin kühünü görüyor, iç yüzünü anlıyordu. Çelebi Hüsameddin'e bu kemal ehlinin kemalini yaymak,

³⁴ Ahmet Eflâkî, II, 175; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1985, s. 112.

³⁵ Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 122

³⁶ Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 117

³⁷ B. Fûrûzanfer, s. 275-276.

evce varan bu güneşi bulut altından sıyırıp zıyasıyla âlemi aydınlatmak vazifesi düşüyordu.” diye özetler.³⁸

Mesnevî Hüsameddin Çelebi'nin arzûsu, ricası üzerine ve onun eliyle yazılmıştır. Eflâkî, Hüsameddin'in Çelebi "Mevlana'yı *Mesnevî*'yi yazmaya teşvik ederken, sevenlerinin Hakîm Senâ'nin *Îlâhînâme*'siyle Attar'ın *Musîbetnâme* ve “*Mantıku't-tayr*”ını okuduklarını, kendisinin de *Îlâhî-nâme* tarzında ve *Mantıku't-tayr* vezninde bir kitap yazmasını rica ettiğini söylemektedir.³⁹

Mevlana da *Mesnevî*'yi *Hüsâmînâme* şeklinde vasfederek *Mesnevî*'nin zuhura gelmesinde Çelebi'nin hizmetini hayırla ve sitâyîşle zikretmiştir. *Mesnevî*'yi ilk olarak yazan okuyan tebyîze çeken odur.

Mesnevî'nin ilk cildi bittiğinde Hüsameddin Çelebi'nin hanımı vefat etmiş. Bu yüzden eserin yazımına iki sene ara verilmiştir. 1264'te 2. cildin yazımına başlanan *Mesnevi*, 1273 yılındaki vefatına kadar *Mesnevî*'nin Çelebi'nin kalemiyle yazımı sürmüştür. Mevlana'nın vefatından sonra hilafet makamına yine Hüsameddin Çelebi geçmiştir.⁴⁰

Sonuç:

Mevlana hakkında güzel çalışmaları bulunan B. Fürüzanfer reddetse de Mevlana'nın üzerinde Kübrevîlik etkisinin oldukça mühim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmed Gazzâlî etkisini de vurgulamamız gerekmektedir. İmam Gazzali'nin kardeşi olan Ahmed Gazzali, tasavvufi düşünce tarihinde sema, aşk, vecd, cezbe yolunu seçen bir sufîdir. O aynı zamanda bir vaiz ve hatipdir. Mevlana'nın büyük dedesi Ahmed Hatîbî onun mürididir. Ahmed Gazzâlî'deki sûfî düşünce ve tavrın Ahmed Hâtîbî kanalıyla Bahaeddin Veled'e, ondan Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî'ye ve Mevlanaya intikal ettiği söylenebilir.

Kasaca Mevlana, züht-riyazet, aşk ve melamet, tahkik temelli vahdet-i vücud ve irfan tavırlarını zatında cem etmiş muhakkik bir sufîdir.

Bir başka ifade ile Tasavvuf vadisinde tarîk-i ahyâr (ibadet ve takva ile Hakka ermek isteyenlerin yolu), tarîk-i ebrâr (çile ve nefis mücadeleleriyle) ve tarîk-i şuttâr (aşk ve vecd ile Hakka ermek isteyenlerin yolu; Cüneyd, Bayezid vb. coşkuluların yolu) adı verilen üç ana neşveyi kendisinde toplamış olan Mevlana Türk edebiyatının en büyük sufi şairlerinden biridir.

Mevlana babası Bahaeddin Veled ve Muhakkık-i Tirmizî'den, Kübrevîlikten gelen tarîk-i ahyâr ve ebrâr'ı; Şems'ten tarîk-i şuttar'ı; Sadreddin-i Konevî vasıtasıyla da Muhyiddin İbn Arabî'den gelen tarîk-i irfan'ı almıştır. Kısaca belirtmek gerekirse o, aşk, melamet ve irfanı kendisinde cem etmiştir.

³⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, s. 118.

³⁹ Ahmet Eflâkî, II, 188.

⁴⁰ Ahmet Eflâkî, II, 196.

Çocukluğunda ve gençliğinde babası Bahaedin Veled ve Muhakkık-ı Tirmizî'den seyr ü süluk ve ilim tahsili döneminde züht ve riyazet tavrını almıştır. *Mesnevî*'sinde Muhakkık-ı Tirmizî'nin *Maârif*'indeki hikâyelerden etkilenmiştir. Senâî'nin bazı şiirlerini Mevlana gençliğinde öğrenmiştir.

Orta yaşlarında Şems-i Tebrizî'den aşk ve melamet tavrını alarak tasavvufî öğretinin yöntemlerinin hepsinden istifade etmiştir.

Sadreddin Konevi'nin Muhyiddin İbn Arabî'den aldığı vahdet-i vücud temelli tasavvuf anlayışı o dönemde Konya'da oldukça etkin bir mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla Mevlana'nın, Sadreddin Konevi ve çevresi ile görüşerek tahkik (vahdet-i vücud) tavrını aldığı söylenebilir.

Kaynaklarda yer yer belirli dönemlerde Konevî ile Mevlana arasında fikir-tavır ayrılığı dile getirilmiştir. Ne var ki öz itibarıyla böyle bir ayrılığın olması mümkün gözükmemektedir. Düşüncede gözüken ayrılık bazı konuların farklı biçim ve metotlarla dile getirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim gerek Mevlevî ve gerekse Ekberî geleneklerinde ve literatüründe bu hususa işaret eden pek çok delil bulunmaktadır. Bazı görüş ayrılıklarının olduğundan bahsedilmekle birlikte bu iki sufi arasında kuvvetli bir muhabbetin bulunduğu söz eden kaynaklar da vardır (mesela İsmail Ankaravi). Sadreddin Konevî'nin Mevlana'nın *Mesnevî*'sine takrîz yazmış olması bunun bir göstergesidir.

Mevlana aslında bir geleneğin içinden konuşur ve bunu kendi dil ve düşüncesiyle yeniden ifade eder. O, yüksek tefekkürle, irfanla aşk ve ilhamı birleştirmeyi çok güzel başarmıştır.

Madem ki insansın, madem ki duyuyor, düşünüyor ve seziyorsun, hakikati bulmak için gönlünü ve idrakini yoracaksın; duyduklarını ve bulduklarını söyleyeceksin. Sen söyleyemezsen ruhunun ulaştığı sırları ney'e ve sema'ya söyleteceksin. Bütün bunlara dahi söylenemeyecek ölçüde büyük sırlara erdiğin zamandır ki işte yalnız o zaman susacaksın.

İnsanı insan olduğu ve büyük yaratıcıdan bir nur taşıdığı için sevme düşüncesini o tüm insanlığa öğretmeyi kendisine en önemli iş edinmiştir.

İnsanın aynı zamanda ilahî varlığı idrake en elverişli bir duyuş ve düşünüş yeteneğine sahip olması da Mevlana'nın insana verdiği kıymetin bir başka sebebi olsa gerektir.

Bildirimizi bazı kaynaklarda Mevlana'nın vasiyeti olarak yer alan şu öğütlerle bitirmek istiyorum:

Gizli ve açıkta Allah'tan korkunuz, az yiyin, az uyuyun, az konuşunuz; buyruğa boyun eğiniz, kötülükleri yapmayınız, oruç tutunuz, namaz kılınız, şehvete esir olmayınız, mallarını boş yere harcayanlarla ve ayak takımından olanlarla oturup kalkmayınız. İnsanların en hayırlısı, onlara faydalı olanlardır, hayırlı söz az, öz olandır; hamd tek olan Allah'adır.⁴¹

⁴¹ Lamiî Çelebi, s. 519; Taşköprizade Ahmed Efendi, I, 747

